

PULA IMVULA

>> GROWING FOOD >> GROWING PEOPLE >> GROWING PROSPERITY >>

NGWANATSELE
2015

HALALA, *Balemirui ba Grain SA!* HALALA, *Thimi ya Tlhabololo* *ya Balemirui ya Grain SA!*

Gape balemirui, ba kgabisitse totatota ka ba bangwe ba apere diaparo tsa ngwao ya bona, ba kopane kwa Mangaung go tsweng dikgaolo tsotthe tsa Afikaborwa go itume-lela letsatsi la moletlo ka go lemoga tswelelopele, kgolo le go dira thata mme le go galaletsa makgona a bona.

Go ne go le LETSATSI LA GO GALALETSA go thimi ya Grain SA le maloko a Lenaneo la Tlhabololo ya Balemirui la Grain SA – mme e le letsatsi la go lemoga tswelelopele fa fatshe ka ntla ya go dira thata ga banna le basadi ba ba dirang thata mo masimong go umela ba malapa a bona le naga ka bophara dijo.

Mowa mo tikologong ya lefelo la moletlo o ne o tletse mediumo ya boitumelo ka dipina tsa batshameki ba dipina tsa marimba mabapi le go dumedisana ga batho fa ba kopana le ditsala tsa bona go tsweng gotlhe mo nageng ya rona. Go ne go amogelwa tee go ikgalolola le tsa go jewa go itsitsibosa mme ga nna nako ya go amogela dikgang tse di itumedisang tsa gore ke bomang ba ba leng batlhophiwa ba bofelo mme gape le gore ke mang yo a tlhophilweng go nna mmampodi wa setlhophpha se sengwe le se sengwe mo go tse tharo di le: Molemirui wa Boiphediso wa Ngwaga, Molemirui wa Kgaolonnye wa Ngwaga le Molemirui wa Kgwebo ya Tiriso ya Ditšeletele ya Motla o Monthswa wa Ngwaga. Balaodi ba

Lekwalo la Grain SA la balemipotlana

Bala Moteng:

02 Nkoko Jane a re...

06 Laola molato wa sekoloto sa gago

08 Grain SA e bua le... Themba Congwane

03

07

08

Halala, Balemirui ba Grain SA! Halala, Thimi ya Tlhabololo ya Balemirui ya Grain SA!

NKOKO JANE A RE...

Ka mo teng ga Pula Imvula ena go na le athikele e e sekasekang dithulaganyo tsa go ntshwafatsa kgaoganyo ya naga mo Afrikaborwa. Kwa ntle ga thulaganyo ya go ntshwafatsa kgaoganyo ya naga e wena o e dirisang, e bile le kwa ntle ga gore wena o "mng" wa naga, ntlha e e leng bothokwa thata ke tiriso ya naga. Morago ga gothe, rona bothre re dirisa naga fela – ke ya ba ba re latelang. Mongwe le mongwe yo a nang kgono ya go dirisa naga o tshwanetse go beiwa mo maemong a go e dirisa ka tshwanno go uma kumo. Ke tiriso ya naga e e kgonisang balemirui go inaya dijo le morafe ka bophara. Go maswabi go bona gore go na le balemirui ba ba nang naga e ba sa kgoneng go e dirisa ka gore ga ba na didiriswa le metshene kgotsa ditokelelo tsa go uma – ke yona kgwetlo ena e re lekang go e rarabolola.

Gape le gape, re le mogile gore go na le dithulaganyo tse di wetsang balemirui di ntse di ipaya go ba thusa. Di a re di dira tiro ya go "tlhabololo balemirui" mme nnete ke gore di ntse di ikuhuma ka ditrigalo tsa bona. Ke bone ditekanyetso tsa dithulaganyo tse dingwe tse mme tlhotlhwa ya go uma ya tsona gantsi e lekana le bobedi ba tlhotlhwa e e dirisiwang ke balemiruikgwebo. Go dirisa bakonteraka ga se selo se re sa se tlwaelang, mme gantsi ke gona mo "dipoelo-go-feta" di fithelwang teng. Tlhotlhwa ya gago ya go motshenefatsa ga e a tshwanelo go fetu R1 800 ka heketara ka ditrigalo tsotlae mme ga go makatse go bona ditekanyetso tsa R3 000 ka heketara. Fa go ntse jalo, mokonteraka ke ene yo a bonang madi ka bontsi. Tekanyetso e nngwe e e fetileng mo tesekeng ya me fela maloba e ne e supa R2 000 ka heketara "go supa balemirui" – ke matlhabiso-ditlhong! Ikgwe mathe! Fa o tlhasela batho ba, ba re go siame ka gore balemirui ba amogela "dikabelo" go tsweng Mmuso. Ga ke kgone go dumelana le kgang e – dikabelo di tswa mo lekgethong le rona re le duelang go mmuso re le babagi mme ga re a tshwanelo go dumelana le kgang tiriso ya madi a jaaka rona re rata go tlhalosa.

Re itumeletse tiro ya Letlolo la Ditiro e rona re yang go e dira dingwga tse nne tse di latelang – ka ngwaga ona re tlha thusa balemirui ba le 1 700 go dirisa mekgwa e mentshwa ya go uma mo kgaolong e e leng heketara e le 1 mo dinageng tsa magae. Ga go re sepe fa o dirisa kgaolonyana ya naga e nnye fela – mo kgaolong yona eo le wena o ka kgona go bona kumo e e ka rekisiwang. O ka naya ba lelapa la gago dijo mme e bile o ka oketsa sefala sa dijo sa Afrikaborwa.

Dirisa tshono e o e amogelang go uma dijo tsa go fepa morafe wa rona – o tlhokiwa go aba kabelo ya gago.

Subsistence

Batlhophiwa ba bofelo ba
Moletlo wa Boiphediso wa Ngwaga wa Grain SA/ABSA
wa 2015 ke: Musawenkosi
Ntombela, Ngubengcuka Moyo
le Jabulani Mbele.

...mme mmampodi wa Moletlo wa Boiphediso wa Ngwaga wa Grain SA/ABSA ke Ngubengcuka Moyo. Re a go akgola Rre Ngubengcuka, go tsweng molema, Jane McPherson (Molaodi wa Grain SA: Lenaneo la Tlhabololo ya Bolemirui), Ramodisa Monaisa (Motshwaramarapo le Moemela-modulasetilo wa Setlhophoa sa go dira sa Tlhabololo ya Bolemirui), Jannie de Villiers (CEO: Grain SA) le Ernst Janovsky (Tlhogo: Borakanelo ba Matlametlo ba ABSA AgriBusiness).

Kgaolo Johan Kriel le Danie van den Berg ba ne ba leboga maloko a Lekoko la Baatlodi ba ba tsamaileng dikelometara tse di ka nnang dike-teketete mme ba na le bothata ba go tlhophoa bafe-nyi ba setlhophoa se sengwe le se sengwe.

Go ne go bonala sentle gore mongwe le mongwe yo o tlhophilweng o ne a kgonne go oketsa ditrigalo tsa bolemirui tsa gagwe ka mokgwa o mongwe le o mongwe. Ba bantsi ba ne ba bolela ka koketsotso e e makatswang ya bokana ba kumo e ba e boneng fela ka gore ba ne ba amogetse kitso e e tlhamaletseng ya go kgona ya tikologo ya bona mme ba rutilwe gape ka dintla tsa bothokwa ba go laola mefero, ba boitekanelo ba mmu le ba go tlhophoa peo e e tshwanetseng. Go gakaletska go utlwa gore ka go fetola ditrigalo tsa bolemirui tsa bona go lo gonye fela go okeditse poelo ya bona ka go maškatsa mme le gore go ba tlhotlhleditse go

oketsa bokana ba tlhaka e ba e jwaland le go tsweletsa pele ditrigalo tsa bona tsa bolemirui.

Go monate jang go utlwa gore molemirui yo mongwe o kgonne go fepa ba lelapa la gagwe mme le go rekisa tse di salang go amogela madi gore a kgone go tlhokomela ba lelapa la gagwe le go ba tshegetsa go nna le boitekanelo! Mo tikologong ya tlhabololo ga se dikgwebo tse dikgolo tsa bolemirui fela tse di balwang... diphetogo tse dinnye di kgona go fetola maphelo kwa magaeng - ke ntlha e e leng bothokwa! Bolemirui ba bantsi ba re reile ba re le fa sethla sa 2014 - 2015 se ne se omile thata, ba kgonne go bona thobo e e siameng. Go ne go ntse jalo ka ntlha ya kitso le tshegetso e ba e amogetseteng go tsweng thimi ya Grain SA le batshegetsi.

Balemirui ba ne ba bua ka botsalano bo bo siameng tota gare ga bona le batshegetsi ba Grain SA ba ba thusitseng ka go ba naya

Smallholder

Daliwonga Nombewu, Lawrence Mtsweni le Salphanius Motswe-nyane ke Bathophiwa ba bofelo ba Molemirui wa Kgaolonne wa Grain SA/Syngenta wa 2015.

Mmampodi wa Molemirui wa Kgaolonne wa Grain SA/Syngenta, 2015 ke Daliwonga Nombewu.

New Era Commercial

Bathophiwa ba bofelo ba Molemirui wa Kgwebo ya Tiriso ya Ditšelete ya Motlha o Monthswa wa 2015 ke Vuyani le Lungelwa Kama (Lungelwa o ne a se teng), Maseli Letuka le Solomon Masango.

Solomon Masango, a na le mohumagadi, Christina, ke Molemirui wa Kgwebo ya Tiriso ya Ditšelete ya Motlha o Monthswa wa 2015 wa Grain SA/ABSA/John Deere. Jannie de Villiers, Ramodisa Monaisa, Ernst Janovsky le Antois van der Westhuizen (Tlhogo: Ditšelete tsa Kgwebopotlana – kgaolo ya Afika tlase ga Sahara, John Deere Ditšelete) ba akgola mokgantshiwa.

Halala, Balemirui ba Grain SA! Halala, Thimi ya Tlhabololo ya Balemirui ya Grain SA!

dikeletso mo masimong a bona. Ba bantsi gape ba ne ba gatelela tlhotlhwa ya go aga botsalano le balemiruikgwebo mme gape le dikgwebo tsa bolemirui ka bophara. Molemirui yo mongwe o rile ene o amogela dikgakololo ka nthla ya go seta didiriswa tsa go gasetsa ka sethla le sethla ka gore mefuta ya digasetswa le bokana bo bo gasetswang bo kgona go fetoga ka ngwaga le ngwaga. Tlhabololo e tlisitswe ke go tokafatsa ga bolaodi ba mefe-ro, go tsaya diteko tsa mmu, go tlhopha mefuta ya peo, go dirisa thefosano ya dijwalwa le go dirisa go se leme go sua mmu ka mokgwa wa tshomarello. Diphetogo tse dinnye di tlisit koketso ya thobo e e makatsang. Balemirui ba ne ba gatelela bothhokwa ba go laola ditšelete le kgwebo. Ba bantsi ba tsene dithutiso tsa go laola dikgwebo le ditšelete tsa Grain SA. Bafenyi bothle ba rile ba tsene dithutiso tsa Grain SA mme ba ntse ba ruta badiredi ba bona ka go ba romela kwa dithutiso di leng teng.

Go ne go tshweufatsa pelo go utlwa gore balemirui ba bantsi ba leboga basadi, barwa le barwadi ba bona ba ba ipofileng go ba thusa go aga tsamaiso ya bolemirui ka go ba naya thuso mo masimong, go laola tsa mo ofising le ka go thusa go makheta le go rekisa kumo ya bona.

Mmampodi wa Molemirui wa Boiphediso wa Ngwaga wa Grain SA/ABSA, 2015 ke Ngubengcuka Moyo yo a tshegetswang ke morutisi Lawrence Lutango wa ofisi ya kwa Mthatha. O dira ditiro tsotle tsa mo kgaolong ya gagwe ya naga ka diatla mme o okeditse bokana ba thobo ya gagwe ka go dirisa sediriswa sa go jwala sa diatla le segasetsa se se belegwang mo mokwatleng. O tlhopha go dirisa mokgwa wa go sua mmu wa go se leme mme o itumela gore go thusa go tshomarella naga gore ba ba latelang ba kgone go nna go e dirisa. O nna mo kgaolong ya naga e e leng kgakala mme ga go na ditsela e bile a re bothata ba gagwe bo bogolo ke go rekisa kumo ya gagwe.

Mmampodi wa Molemirui wa Kgaolonyne wa Ngwaga wa Grain SA/Syngenta, 2015 ke Daliwonga Nombewu wa kwa Kapabotlhaba. Mo-laodi wa Kgaolo wa gagwe wa Grain SA ke Vusi Ngesi yo a leng mo Maclear. Le mo komelelong e re e boneng ka sethla sena diheketa tsa gagwe tse 13 di ntshitse ditono ka bogare tse 4,5 ka heketa. Molemirui wa moswa ona o tlhotheleditswe ga kana gore a loge maano a go hira masimo a mangwe gape. O solo fela gore go bothhokwa go tshelegela mathata a a ka diragalang ka go jwala dinawa, ditapole le merogo e e tlhokiwang ke batho mo tikologong e a nnang mo go yona e bile go oketsa madi a a tshotseng mo seatleng sa gagwe go eledisa tiriso ya madi. O ne a leboga mosadi wa gagwe yo a dirang mmogo le ena mo polasadi mme o rile ka bobedi ba bona ba gatelela bolaodi

bo bo siameng ba go tsweleletsa le go laola ditiro tsa mo ofising.

Molemirui wa Grain SA/ABSA/John Deere wa Kgwebo ya Tiriso ya Ditšelete ya Motlha o Monthswa wa ngwaga, 2015 ke Solomon Masango. Solomon o dirisa bolemirui gaufile Carolina mme Morulaganyi wa Tlhabololo wa Grain SA wa gagwe yo a rwetseng tiro, ke Naas Gouws. (Jurie Mentz o tsere tiro ya morulaganyi wa dikgaolo). Solomon o dirisa mokgwa wa go sua mmu wa go se leme mme o jwala mmidi, disoya le dinawa tsa sukiri. O gatelela bothhokwa ba botsalano bo bo siameng le balemirui ba bangwe le bagakolodi ba ba mo thusang ka nthla ya go loga maano. O solo fela gore go bothhokwa go nna o lebeletse kwa pelele go loga maano pele ga nako go a dirisa ka sethla se se latelang. Solomon o tlota badiredi ba gagwe mo polaseng mme o jwala diheketa tse dingwe tse di leng tsa bona fela. O bone tswelelopele e e makatsang mme bokana ba kumo ya gagwe bo oketsegetswe go tsweng ditono tse di ka nnang 3,5 ka heketara go nna ditono tse 6 ka heketara. Jalo ga go makatse go fitlhela e le ene yo a tserweng go nna mmampodi yo a fiwa terekere e ntshwantshwa ya John Deere 5403 MFWD 48 kW. Ke neo e kgolo go feta tsotle tse re setseng re di amogetse mme re leboga tirisan ya **ABSA** le **John Deere Ditšelete**. Hee, re jele monate! Dikeli tsa pelaelo le go makala le go se dumele ka go tlhakatlhakanya di ne elela mo difatlhegong tsa Solomon le mosadi wa gagwe fa ba utlwa kgang e monate ena.

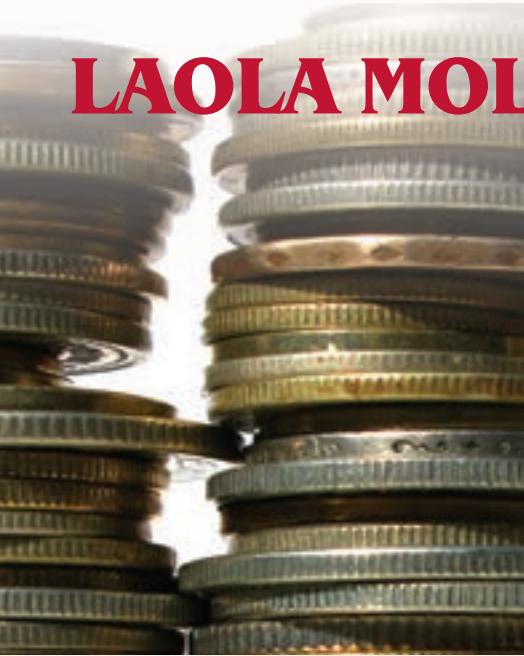
Go ne go jewa lantše go utlwala mogolokwane le modumo wa terekere ya John Deere e ntse e tsamaiswa gape le gape go kgathla balemirui ba bangwe ba ba kgathwang ke moputso wa Solomon. Ka boiketlo balemirui ba ne ba tloga go boela gae, go boela tirong go dira ka mosito wa letsatsi le ditla jaaka di tswelela – go dira mo masimong gaufi le Mme Lefatshe le ka go nna le tsholofelo ya go bona neo ya ditla tse di latelang.

Re leboga go menagane batshegetsi ba dikgaisanyo mme le ba bothle ba ba neng ba re tshegetsa le ditsala tsa Lenaneo la Tlhabololo ya Balemirui la Grain SA ba ba neng ba tlie go ja le rona LETSATSI LA MOLETLO mme ba tsamaya ba ya gae ba itumetse – ka gore go kopana le balemirui ba Afrikaborwa ka DINAKO TSOTLHE go dira gore go nne jalo! A pula e nele Afrikaborwa! Pula Grain SA! A e nele le Lenaneo la Tlhabololo ya Balemirui la Grain SA! Pula! ⚪

Athikele e e kwadilwe ke Jenny Mathews, mo-kwadi wa Pula Imvula. Fa o tlhoka kitso gape, o ka romela emeile go jenjonmat@gmail.com.

LAOLA MOLATO wa sekoloto sa gago

Ke nnete gore ngwaga ona ka nttha ya komelelo, bokana ba go uma bo ne bo se jaaka go ne go tshwanetse. Jalo balemirui ba bantsi ba gatelelwa ke molato wa sekoloto, tota sa go duela ditokelelo, se se sa kgongweng go duelwa ka bottlalo kgotsa fela le e seng.

Sekoloto se se bitswang sekoloto sa go tswelela kgotsa se se fetelelang ke molato o mogolo o o gatelelang ditiragalo tsa kgwebo ya gago ya bolemirui go fitlhela se kgonwa go duelwa. Ka kgwebo ya bolemirui, ga go kgonegwe ka dinako tsotlhe go duela ka tshelate e e leng teng mme gantsi go tlhokiwa gore go adingwe madi. Jalo ga go makatse go nna mo maemong a a ntse jalo. Batho ba bantsi ba setse ba nnile mathateng ana jaaka dingwaga di ntse di tswelela. Ke mokgwa o o laolang maemo a mo go leng bothokwa.

Go na le mekgwa e mebedi e o ka e dirisang go laola sekoloto. O mongwe o ka go senyetsa kutlwano e o nang yona le ba ba go adimang madi ruri. O mongwe o ka go thusa go tswelela go dirisa bolemirui mme o ka tswelela ka kutlwano gare ga wena le ba ba go adimang madi e bile ba go tshepha go feta mo ba neng ba go tshepha pele.

Ga re kgone go laola melato yothle e e ka re welang, gantsi ke nttha e e go gatelelang go

adima madi a mantsi go feta, mme re kgona go laola molato wa go kolota madi. Jalo, ke eng se ke tshwanetseng go se dira fa ke le mo maemong a?

Fa o na le molato wa sekoloto se se tshwanetseng go duelwa eya go BUA LE BATSEISAMOLATO ba gago (ditheo tse o di kolotang madi). Se leke go ba ila. Etela mongwe le mongwe wa batseisamolato ba gago mme o ba tlhalosetse mathata a gago. Tshegetsa tlhaloso ya gago ka ditshupetso tsa nneta – jaaka bogare ba bokana ba kumo e o e bonang ka dingwaga tse di fetileng le bokana ba kumo ya ngwaga e e fetileng. Gape ba tlhalosetse maano a gago a go leka go tokafatsa maemo a o leng mo go one. Tshegetsa tlhaloso ya gago ka lekwalo. Ikemisetse go nna o ba itsese ka maemo a ditiragalo fa o ntse o leka go tswelela pele. O tlaa makala go bona gore gantsi ba tlaa leka go go tshegetsa le go dumela gore o leke gape. Maemo a batseisamolato gantilha ke go leka go go thusa go tshwara kgwebo ya gago – go tlaa ba naya madi gape morago ga nako.

Le gale pele o ya go bua le batseisamolato ba gago o tshwanetse go ipaakanya pele.

Rulaganya tekanyetso (lenaneo la tiriso ya madi) e ntshwa ka go akanya sekoloto se se tshwanetseng go duelwa. Supa gore o nagana go dira eng leng e bile le gore go tlaa tsaya madi a makana kang mme le gore poelo e ka nna kana kang. Supa gore o tlaa busetsa madi a o a kolotang jang. Nttha e nngwe ya tekanyetso e e tshwanetse go supa gore o ya go fokotsa jang tiriso ya madi go reka ditokelelo le madi a o a dirisang mo lelapeng. Ka mafofa a mangwe fokotsa madi a o a dirisang go ituela. Tlosolosa maano a go reka dilo (go reka didiriswa) go fitlhela o ka kgonwa.

Fa o rulaganya tekanyetso e gopola maano a mangwe ka go lebelela kgwebo ya gago gape. Maano a mangwe a ka nna go oketsa bokana ba madi a o ka a adimang, go rulaganya maemo a molato wa go busetsa sekoloto, go kopa go duela tsalo ya madi a o a adimileng fela, go fokotsa kgotsa go tlogela tiragalo e e sa supeng poelo ya madi, mme/kgotsa go rekisa didiriswa kgotsa dikoloi tse o sa di tlhokeng. Fa o na le peeplelo ya madi, e dirise

go busetsa madi a o a kolotang – tsalo e e duelwang ka nako tsotlhe e feta tsalo e e amogelwang.

Go rulaganya dikadimo sešwa go raya gore o kope go duela madi a o a kolotang ka nako e e lelefaditsweng, kgotsa go kopa go se duele gagothle ka nako e e tlhomiwang. Naga gore le fa o dira eng go tlaa go jela madi – o tlie go duela tsalo e e oketsgang. Ga go na ope yo o tlaa go nayang thuso kwa ntle ga go duelwa.

Jaanong ke wena yo o tshwanetseng go dirisa maano Dirisa madi jaaka o tlhomileng mo tekanyetsong go fokotsa ditshenyego le tiriso ya madi le go go laola.

Tlhokomela go se reke dilo fela fa o di bona. Nna le boitshwaro – dirisa madi jaaka o tlhomile mo tekanyetsong. Ke bolaodi bo bo siameng ba tiriso ya madi. Gakologelwa gore o setse o le mo mathateng mme ke wena fela o le mong wa kgwebo ya gago yo a ka kgonang go baya kgwebo ya gago gape mo tseleng e siameng ya go amogela madi. Ga go na ope yo o tlaa go direlang tiro e.

La bofelo, go bothokwa thata go tlhola o ntse o itsese batseisamolato ba gago gape le gape (fa gongwe ka kgwedi le kgwedi) gore dilo di tsamaya jang. O lwa go kgonwa go tswelela pele ka kgwebo ya gago mme o ikagela bophelo. Se ferekane.

Gape gakologela gore nttha e nngwe e re neng re ntse re e gatelela ke gore sengwe le sengwe le mongwe le mongwe, mo bolemiruing, le fa e le mong/molaodi kgotsa badiredi, se se dirwang kgotsa se se sa dirweng fa se le bothokwa, e amana le poleo/tshenyego ya kgwebo. O na le tshwanelo ka molao go duela sekoloto se sengwe le se sengwe. Ka go se duele le go ila batseisamolato ba gago o itshenyetsa leina le maikutlo a tirisano gare ga lona. Botsalano bo bo siameng ke letlotlo le le pila go tswelelopele ya kgwebo ya gago. Kwa pele o tlaa nna o bona go le botoka go adima madi ka gore batho ba tlota boikanyo le tlhamalalo.

Athikele e kwadiwlwe ke Marius Greyling, mokwadi wa Pula Imvula. Fa o tlhoka kitso gape, o ka romela emeile go mariusg@mccacc.co.za.

Pula Imvula's Quote of the Month

"Nothing can stop the person with the right mental attitude from achieving their goal; nothing on earth can help the person with the wrong mental attitude".

~ Thomas Jefferson

O adile bolao mme jaanong o tshwanetse go robala mo go bona

Otsere tshwetsotso mme jaanong o tshwanetse go amogela ditlamorago – seane sena ka tlwaelo se dirisiwa go araba batho ba ba tlholang ba ngongoregela mathata a ba a itlisetsang.

Se dumele go wela mo sedibeng sena sa go tsaya go baakanya lekidi la go jwalela mmidi wa gago teng e le tironyana e e sa elweng tlhoko. Go ka kgonisa kgotsa go ka fosisa thobo ya gago pele ga dimela di simolola go tlhoga mme o ka fitlhela o ngongoregele phoso e wena o e dirileng!

Ke nnete gore go na le dilo tse dintsitse di tlaa diragalang pele o kgona go roba mo setlheng se sengwe le se sengwe. Mo athikeleng e e kwadi-lweng pele ga ena re ne re gatelela bothokwa ba go tlamelia sediriswa sa go jwala le go se setela gentle e bile re ne re gatelela gape bothokwa ba go baya peo gentle le bokana ba palo ya dimela bo bo lekaneng mme...FA PEO EO e sa beiwe mo lekiding le le baakantsweng gentle, go ka fosisa tiro yothle e pila e e dirilweng go kgona go jwala!

Fa gongwe re amogela tshegofatso, jaaka dikgaolo tse dintsitse di amogetse ka ngwaga o, ka go na ga pula ya ntla e e pila e e re neileng nako e ntsi go baakanya mmu o re yang go jwala mo teng. Mme mabapi le neo e go tla mefero le majwang a ntla mo go tshwanetseng go laolwe ka gore ga o batle go senya metsi ka go a naya mefero le majwang.

Lekidi le le siameng le simolola go nna teng kwa tshimologong ya go le baakanya, kwa ntle ga fa o dirisa mokgwa wa go lema ka mogoma, mokgwa wa tshomarelo kgotsa mokgwa wa go suga mmu ganny feka ka go dirisa sediriswa sa meno, mme tota le fa o dirisa mokgwa wa go se leme ga gothe. Ka dinako tsotlhe o tlaa nna o tlhoka lekidi

le le siameng, le le lekalekaneng mo o ka kgonang go jwala peo mo teng.

Nako e o simololang go baakanya lekidi le gago le yona e tshwanetse go nna e e tshwanetseng ka gore maemo a lona a tlaa tlhomia mo bokaneng ba metsi mo mmung ka go nna metsi go feta kgotsa ka go omelela go feta. Go ka tlhomamiswa ka go tsaya mmu ka seatala le ka go o gatelela. O utlwa o ka re o a kgomarella? O kgona go bopa sengwe jaaka fa e le mmopha? O bopa seedi fa o o sidila ka mengwana? Fa go ntse jalo o sa le metsi go feta go simolola go baakanya lekidi.

Mmu o o siametseng go simolola go baakanya lekidi o kgona go sugarsugwa gare ga menwana. Ga o batle go simolola go baakanya lekidi fa mmu o le metsi go feta kgotsa fa o omile go feta! Ka fa gongwe o tlaa fitlhela o na le lekidi mo mmu o leng boleta go feta mme o kgona go kitlana e bile o ka fokiwa ke phefo (kgogolego ka phefo) kgotsa fa o omeletse go feta o ka fitlhela mangwete a magolo a a sa thubengen mme go tlaa fokotsa go tsenelela ga peo mo mmung e bile go ka fokotsa kgono ya peo go simolola go tlhoga ka go tshwana. Fa lekidi le siame, kgr. le se boleta go feta e bile le se bogwata, ntla e e latelang e e leng bothokwa ke go lekalekana.

Fa lekidi la gago le ntse jaaka le tshwanetse, le dumela gore peo e beiwe ka boteng bo bo lekaneng mme dimela di simolola go tlhoga ka nako e le nngwe e bile di mela ka go lekana le go tshwana. Boteng bo go jwalwang ka teng bo a lekana mme go tlisa peo e e simololang go mela ka go tshwana. Go thusa peo go tsaya metsi le kotlo mo mmung ka go lekalekana mme go tlisa thobo e e siameng.

Go baakanya lekidi go tlisa dintlha tse dintsitse jaaka:

- Go bolaya mefero pele ga go jwala;
- Go tseneletse disalela, mosutele, kotlo le di bayamefero moi mmung;

- Go fokotsa kitlano ya mmu;
- Go fetola mmu go fokotsa kgogolego ya mmu;
- Go kgonisa sediriswa sa go jwala go naya boteng le go katoga ga peo mo go lekaneng;
- Go boloka metsi mo mmung;
- Go kgonisa metsi a a mo mmung ka fa tlase ga peo go ya godimo go kopana le peo jaaka mmu o ntse o latlhegelwa ke metsi ka fa godimo ga peo;
- Go fokotsa mangwete mo peo e beiwang teng go kgonisa peo go kopana le mmu e bile go naya mangwete a mangwe mo godimo ga peo go fokotsa kgogolego ya mmu; mme
- Go fokotsa popego ya legogo le le thibelang dimela go tswelela ka go thswana.

Gakologelwa gore le fa peo ya mmidi e bonega e le selo se se thata, ke medinyana e mentshwa e menny e mesesane e e tshwanetseng go mela mo lekiding mme e na le mathata go mela mo mmung o o kitlaneng. Fa medi e sa kgone go tsenelela mo mmung kgono ya yone ya go tsaya metsi le kotlo e a foktsegia mme go fokotsa bokana ba thobo kwa tshimologong.

Makidi jalo a tshwanetse go baakangwa ka maikaelelo a go bona go simolola go mela ga peo ka bonako, ka go lekana le ka go tlhoga go se na kgoreletso. Gape tiro ya go baakanya makidi e tshwanetse go dirwa gaufi le nako ya go simolola go jwala mme fa pula e ka na morago ga go a baakanya go ise go jwalwe o nne le bopelotelele gore mmu o ome ganny pele o simolola go jwala.

Athikele e e kwadilwe ke Jenny Mathews, mo-kwadi wa Pula Invula. Fa o tlhoka kitso gape, o ka romela emeile go jenjonmat@gmail.com.

Dirisa sengwe le sengwe se o nang sone.

Mmu o pila e bile o bolete.

Lekidi le le baakantsweng – mangwete a mangwe a sa le teng.

Barulaganyi

GRAIN SA: BLOEMFONTEIN

Suite 3, Private Bag X11, Brandhof, 9324
7 Collins Street, Arboretum
Bloemfontein
► 08600 47246 ◀
► Fax: 051 430 7574 ◀ www.grainsa.co.za

MOETELEPIELE WA BARULAGANYI

Jane McPherson
► 082 854 7171 ◀ jane@grainsa.co.za

**MORULAGANYI WA
PHATLALATSO**

Liana Stroebel
► 084 264 1422 ◀ liana@grainsa.co.za

KAKANYETSO, THULAGANYO LE KGATISO

Infoworks
► 018 468 2716 ◀ www.infoworks.biz

**PULA/IMVULA E TENG KA
DIPUO TSE DI LATELANG:**

Setswana,
Seaforekanse, Seësemane, Sesotho,
Sesotho sa Leboa, Sezulu le Sethosa.

**Lenaneo la Tlhabololo ya Balemirui
ya Batlhaka ya Afrikaborwa**

MOKOPANYI WA TLHABOLOLO

Danie van den Berg
Foreisetata (Mbombela)
► 071 675 5497 ◀ danie@grainsa.co.za

Johan Kriel

Foreisetata (Ladybrand)
► 079 497 4294 ◀ johank@grainsa.co.za
Kantoro: 051 924 1099 ◀ Dimakatso Nyambose

Jerry Mthombothi

Mpumalanga (Mbombela)
► 084 604 0549 ◀ jerry@grainsa.co.za
Kantoro: 013 755 4575 ◀ Nonhlhla Sithole

Jurie Mentz

Mpumalanga/KwaZulu-Natal (Louwsburg)
► 082 354 5749 ◀ jurie@grainsa.co.za
Kantoro: 034 907 5040 ◀ Sydwell Nkosi

Graeme Engelbrecht

KwaZulu-Natal (Louwsburg)
► 084 582 1697 ◀ graeme@grainsa.co.za
Kantoro: 034 907 5040 ◀ Sydwell Nkosi

Ian Househam

Kapabolhaba (Kokstad)
► 078 791 1004 ◀ ian@grainsa.co.za
Kantoro: 039 727 5749 ◀ Luthando Diko

Liana Stroebel

Kapabophirima (Paarl)
► 084 264 1422 ◀ liana@grainsa.co.za
Kantoro: 012 816 8057 ◀ Hailey Ehrenreich

Du Toit van der Westhuizen

North West (Lichtenburg)
► 082 877 6749 ◀ dutoit@grainsa.co.za
Kantoro: 012 816 8038 ◀ Lebo Mogatlanyane

Julius Motsoeneng

North West (Taung)
► 072 182 7889 ◀ julius@grainsa.co.za

**Articles written by independent writers
are the views of the writer and not of Grain SA.**

Grain SA e bua le... Themba Congwane

**Jaaka wena o
bona o tla re
ke eng se se
dirileng gore
o tswelele pele
jaana?**

Jurie Mentz, Molaodi wa Tlhabololo wa rona kwa Vryheid, o buile le Themba Congwane go kwala ka ene mo kgatong ena ya Pula Imvula. Lorato la Themba go bolemirui le simolotse fa a sa le monnye, jaaka a ne a golela mo polaseng mme toro ya gagwe e le go nna molemirui yo o pila le maano a go netefatsa toro e ka go oketsa kitso le go dira thata.

**O dirisa bolemirui ko kae e bile o dirisa
dihekетара tse kana kang? O lema eng
mme o rua eng?**

Jaaka go ntse ke dirisa bolemirui mo dihekетаренг tse 186 mo polaseng e ke e boneng ka thuso ya ntla ya go buseta naga go batho. Ke simolotse ka go jwala dihekетара tse di seng ntsi tsa mmidi mme ka simolola go oketsa bokana jaaka kitso ya me e tswelela go oketsega morago ga nako. Ka sethla se se fetileng ke jwetse dihekетара tse di ka nnang 60 tsa mmidi mme ke solo fela go jwala dihekетара tse 90 tsa tlhaka ka sethla se se latelang. Ke solo fela go jwala disoya ka sethla se se latelang go dirisa thefoso ya dijwalwa mme gape le kgaolonyana ya mmidi. Re na le dikgogo tse di ka nnang 2 000 tsa go beela mae mo polaseng mme gape le mothape wa dikgomo tse 30.

O tlhotlheletswa ke eng?

Se se ntlohotlheletsang gagolo ke fa ke lebelela tikologo ya me mme ke bona balemirui ba kgwebo. Le nna ke batla go nna molemirui wa kgwebo. Mothotlheledi o mogolo wa me e ne e le Rre David Gooseberg yo a neng a tlhomilwe ke AFGRI mme o ne a le morutntshi wa me wa ntla. O tshwanetswe go gatelela pele e bile o tshwanetswe go dira thata mo polaseng mme o tshwanetswe go ithomela maikaelelo.

Tlhafosa kgono le ditlhaelo tsa gago

Kgono: Kgono e kgolo ya me ke ba lelapa la me ba ba leng tshegetso e kgolo ya me ka nako yothle mme gape le gore ke motho yo o ratang go kgona se ke se lekang. Gape ke dumela gore motho o tshwanetswe go tlhola e ithuta e bile le go tsena dithutiso, ka gore dilo tsa thekenoloji di tlhola de fetoga ka nako yothle. O tshwanetswe go nna o itsholetsa ka go tsena dithutiso go nna molemirui o o kgonang.

Ditlhaelo: Tlhafosa kgono ya me ke gore ke fela pelo ka bonako mme jalo ke leka go oketsa ditiragalo tsa me tsa balemirui ka bonako go feta.

**Kumo ya gago e ne e le kana
kang fa o simolola? Kumo ya gago
e kana kang jaanong?**

Thobo ya me ya mmidi ya ntla e ne e le ditono tse 4 ka heketara mme ngwaga o kwa ntle ga go nna teng ga komelelo le ditlhafosa tse dingwe ke kgonne go bona ditono tse 7,8 tsa mmidi ka heketara.

**O na le thutego efe go fitlhela
segompieno mme o tla rata go
amogela thutego efe gape?**

Ke feditse dithutiso tsa Go simolola ka Mmidi, Go tswelela ka Mmidi, Disoya, Go dirisa Balemirui go bona Poelo mme le Tlamelo mo Polaseng jaaka go ntse mme ke tlaa rata go ithuta gape ka go se leme, go baakanya dienjene le dikgomo tse dingwe go nna ke ntse ke itokafatsa.

**O ipona o le kae morago ga
dingwaga tse tlhano tse di latelang?**

O sa batla go kgona eng?

Morago ga dingwaga tse tlhano ke tlaa rata go nna le polase e kgolo – fa gongwe nka jwala bokana gabedi ba bo ke bo jwaland jaanong mme gape le ka diterekere le didiriswa tse di phalang tse ke di dirisang jaanong. Gape ke tlaa rata go oketsa bokana ba thobo ya me. Ke tlaa rata gape go tlhola ke feteletsa kitso ya me go balemirui ba bangwe mo tikologong ya me go ba tshegetsa le go ba tsweletsa pele.

**O rata go naya ba ba simololang
bolemirui kgakololo efe?**

Kgakololo e ke tlaa ratang go e naya balemirui ba ba simololang ke go se fele pelo, amogela kitso mme o dire thata go kgona go bona maikaelelo a gago a o a tlhomileng. Ke rata go ba kgothatsa go se fele pelo le go se lathe kgona ya go netefatsa ditoro tsa bone e bile le go ithomela maikaelelo a ka kgonegwang le go gakologa gore go dirisa balemirui ke tiragalo e e tsayang nako.

**Athikele e kwadiwi ke Jurie Mentz, Molaodi
wa Tlhabololo wa Lenaneo la Tlhabololo ya
Balemirui ya Grain SA, Vryheid. Fa o tlhaka kitso
gape, o ka romela emeile jurie@grainsa.co.za.**